

A munka — különben az egész aegei — kultúrkör őstörténetét szemléltető időrendi táblával kezdődik, amely a legmodernebb tudományos eredmények bevonásával s a laikus számára is áttekinthető formában adja a művelődés fejlődésének relatív- és abszolút-kronológiáját ezeken a területeken.

Utána „Bemerkungen zu den Abbildungen“ címen adja a könyv tulajdonképeni tárgyát képező reprodukciókhoz, a fontosabb tudnivalókat: megnevezi a kérdéses emlék korábbi publikációit s megadja létrejötté időpontját a megfelelő kultúrkorszak feltüntetésével (pl. a középminosi I. periódus, késő helladikus III. periódus).

Ezt követi egy „Ausgewählte inschriftliche Quellen zur Geschichte, Sprache und Kunst der sog. Mittelmeervölker“ című fejezet. Ennek első-része H. Grapow munkája. Ő közöl itt egy egész sort régi egyiptomi felíratos szövegekből, amelyekben említés történik olyan népekről, amelyek több-kevesebb valószínűséggel (csak ritkán biztosan) az aegei-kultúrát hordozó egyik vagy másik néppel azonosíthatók. Ugyanilyen természetű felírat-szemelvényeket, — csak nem egyiptomi, hanem előázsiai forrásanyagból — ad a következő fejezetben maga Bosser.

Mi, népszerűsítő munkáról lévén szó, úgy látjuk, hogy azt a több mint 20 oldalnyi terjedelmű részt, amit ezek a forrásszemelvények töltenek meg, célszerűbben használta volna ki a szerző, ha inkább valami rövid összefüggő kis monográfiában számol be az aegei-kultúra történetéről. Ez sokkal többet mondott volna a nem szakembernek és kétségtelenül meghatározta volna az élességét annak a képnek, amelyeket a 304 oldalnyi képanyag

nyújt az Aegei-tenger vidékének ősi kultúrájáról.

Ezt a legterjedelmesebb s központi jelentőségű részét a munkának csak dicséret illetheti. A képek technikai kivitele kiváló. Az anyag összeválogatás szintén kifogástalan. Elrendezése is áttekinthető. Általában az egész egy ügyesen beállított múzeum kiállítási részéhez hasonlít, ahol mindenképpen csak annyi és az van, ami és amennyi le tudja kötni a laikusok, a művelt közönség figyelmét. S e mellett mégis egészen jól kirajzolódik ebből a reprodukció sorozatból annak a világnak képe, amelyben a legrégebb időktől a Kr. e. VIII. századig az Aegei-tenger vidékén lakó emberek a maguk életét élték.

Szádeczky-Kardoss Samu.

Walter Otto: Handbuch der Archäologie im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft. Erste Lieferung. 238 lap, 36 tábla. Kiadja: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München. (Preis für Ausland RM 13.50).

Az Iwan Müller-féle Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft sorozat VI. köteteként indult meg egy „Handbuch der Archäologie“ című munka még 1913-ban. Akkor Heinrich Bulle würzburgi tanár volt az, aki túlnyomólag német professzorok monográfiáiból összeállítandó, nagy kézikönyv szerkesztését vállalta. De ez a vállalkozás megakadt mindjárt az első füzet megjelenése után. Megakadt, mint annyi minden egyéb abban az időben; a nagy világfelfordulásban nem igen volt idő és mód tudományos kezdeményezések sorsával törődni. S mire a felfordulásból magáhoztért a világ és újra fellélegzett valamelyest a tudomány is, akkorra a részletkuta-

tások rengeteg új eredménye eleve meghaladottá tette a jó néhány esztendővel korábban előkészített archaelógiai kézikönyv adatait. Így ez a munka végleg elakadt.

Mikor aztán Iwan Müller-féle kézikönyv örökké a legújabb idők ó-korra vonatkozó kutatásait is felölelő Handbuch der Altertumswissenschaft című sorozat lépett Walter Ottó szerkesztésében, újra időszerűvé vált egy nagyobb archaelógiai kézikönyv kiadása is annál inkább, mert az utolsó két évtizedben a történeti tudományoknak talán egyetlen eszköze sem hozott anynyi meglepően újat, mint épen a régészek ásója.

Most itt fekszik előttünk ennek az új munkának az első füzeté; a munkatársak között már csak egy-két olyan névre akadunk, akiét az 1913-ban megjelent kézikönyv címlapján is ott olvashattuk. De már a könyv futólagos átnézése is megnyugtathat a felől, hogy alapos munkával állunk szemben. Bosch-Gimpera, Karó, O. Menghin — hogy csak néhányat emeljünk ki a sok közül — neve elég ahhoz, hogy jó előítélettel kezdjünk az olvasásához. Ez a bizalom csak fokozódik akkor, ha átlapozzuk a rövidítések jegyzékét. Húsz oldalt tölt ki t. i. azoknak a szakmunkáknak, folyóiratoknak és anyagpublikációknak pusztá felsorolása, amelyekre oly gyakran történik hivatkozás, hogy számukra rövidítés bevezetése célszerű. A nélkül, hogy esalhatatlan módszernek tartanók a mennyiségből a minőségre következtetést, fel kell tenni, hogy ekkora tudományos apparátussal dolgozó munka, valóban kellő alapossággal készült.

Végre még egy, jórészt már a mű belső értékét is érintő körülmény tűnhet szemünkbe, mindjárt az első átlapozásnál; és pedig a szép és számos il-

lusztráció a könyv végén. Persze igazán megbecsülni az itt adott szemléltető táblákat csak akkor tudjuk, mikor a munka olvasásához fogunk. Régiség-tani fejtegetéseket úgy megérteni, hogy az ember csak olvas és nem látja előtte a megfelelő anyagot, nagyon nehéz, sőt gyakran lehetetlen. Az a 36 oldalnyi fényképanyag tehát, ami az egyes fejezetek elméleti gondolatmenetét van hiyatra megvilágítani, s amit a szerzők elég szerencsés kézzel válogattak össze, a kézikönyv egyik legértékesebb részének tekinthető.

Az első fejezetet „Begriff und Methode der Archeologie“ címen a müncheni E. Buschor írta. Azzal a megállapítással kezdődik, hogy az archaelogia lényege alapján a történelem lényegével azonos, azzal a megszorítással, hogy a régész a múltat, tehát a történelmet a — többé-kevésbbé eredeti mivoltukban reánkmaradt — tárgyi emlékek tükrében szemléli. Az archaelogiai kutatás módszerének kapcsán különösen arra reflektál, mennyiben van szerepe a kutató egyéniségének, a teremtő fantáziának a régiség-tudomány eredményeinek a kialakításában. Végül pár szóval kiemeli a klasszikus antikvitás különleges jelentőségét az európai kultúra múltjában.

A második fejezet, „Geschichte der Archäologie“, javarészában Fr. Koepf munkája. Ő az t. i., aki beszámol a klasszikus ókor emlékeinek tudományos kutatásáról, a kora-renaissancetól napjainkig. A nélkül, hogy itt a részletekbe bocsátkoznánk, csak azzal jellemezzük ezt a fejezetet: mintaképe lehet a ma annyira divatos „szellem-történeti“ fejtegetésnek. Ezt úgy értjük, hogy a tárgyalás fonalát az egyes korszakokat jellemző methodikai, vagy egyéb természetű sajátlagos problémák adják s az adatok (nevek, évszámok,

könyvcímek), mint ennek a problémaláncolatnak fogható megnyilatkozásai kapnak helyet az értelmezésben. A tárgyalás menetében így elkerülhetetlenül beálló kisebb rendszertelenségért bőven kárpótol az a mély bepillantás, amita fejlődő archaeologiai tudománykülönböző fázisainak gondolatvilágában nyerünk.

Koepf értekezését két kisebb fejezet egészíti ki. Az egyik O. Menghin munkája: „Die prähistorische Archäologie“. Ebben az őskori emlékek kutatásának fejlődését vázolja, mindenestre valamivel rendszeresebben, mint Koepf tette a maga tárgykörében. Bemutatja azokat az inkább csak tapogatózásnak nevezhető kísérleteket, amelyek a XIX. század első negyedéig ezen a téren történtek. Aztán igen találó képet fest arról a bámulatatos fejlődésről, amelyet a Dreiperiodensystem (az őskor kő-bronz- és vaskorszakra való felosztása) tudományos igazolása óta egyetlen évszázad alatt tett a prehisztórikus archaeologia.

A másik kiegészítő fejezet: „Die ägyptische und die vorderasiatische Archäologie“ címen, A. Scharff értekezése. Beszámol azokról a problémákról, amelyek Napoleon egyiptomi vállalkozása óta a Nilusország hosszú évezredek múltjának újraélesztésében a régészeket foglalkoztatták. Majd Előázsia három kultúrkörének, Mezopotámiának, Palesztina-Sziríának és Kisázsia területén lefolyt nagyszabású régészeti kutatómunka nevezetesebb állomásait vázolja.

A források tárgyalása során, először néhai Th. Wiegand: „Die Denkmäler ihr Untergang, Wiedererstehen und ihre Erhaltung“ c. értekezését olvashatjuk. Miután az „emlék“ fogalmát úgy határozta meg, hogy az nem egyéb, mint az elmúlt idők olyan lát-

ható maradványa, amely akár történeti, akár esztétikai szempontból valami jelentőséggel bír, s mint ilyen az államhatalom védelmére tarthat igényt, — ezután a fogalmi meghatározás után a legnagyobb szakszerűséggel kíséri végig a kérdéses tárgy sorsát attól a perctől fogva, mikor a valódi, reális élet számára elvész, egészen addig, míg a múzeum-poleon, s tudományos könyvek hasábjain kel új életre, mint múzeumi emlék. Látjuk, mint kerül valami természeti erő, vagy emberi kéz pusztítása nyomán a föld alá, vagy elfelejtett rom sorsára; mint akad rá akár szerencsés véletlen, akár céltudatos kutató-munka eredményeként az archaeológus; mint tárja fel, ásatja ki, gondoskodik minél tökéletesebb megőrzéséről, s végül reprodukció, fénykép és leírás segítségével, mint teszi a tudományos világ széles rétegei számára felhasználhatóvá. Mindezt mintaszerű, modern ásatások és feldolgozások tanúságának bevonásával tárgyalja. Kifogás legfeljebb az lehet, hogy munkája nem mindig követi az előadás-menetében a természetes sorrendet: olyan kérdések tárgyalását, amelyek szorosán egymásmellé kíváncskoznának, sokszor elválaszt egymástól. Hogy csak a legfeltűnőbbeket említsük, az „Erhalten und Sammeln“ c. részt több, mint 20 oldal választja el a „Museen für Altertümer“ címűtől, holott igazán kézenfekvő, hogy a régészeti emlékek gyűjtéséről és a múzeumokról egy összefüggő fejezetben essék szó.

Wiegand cikkét egészíti ki az a függelék, amely „Die Münzen als Hilfsmittel der archäologischen Forschung“ címen következik, néhai K. Regling feldolgozásában. Feladatának megfelelően, nyomon követi azt a kapcsolatot, amely az ókor különböző periódusai-

ban az érmek és a szorosabb értelemben az archaeológia körébe vágó emlékek közt fennáll, s egyszersmind utal arra is, mint lehet ezeket a kapcsolatok a régésznek saját feladatai megoldásánál értékesítenie. Különösen kitűnik ez a része a kézikönyvnek, a hozzátartozó igen bő és a tárgyalás menetét igen jól megvilágító képanyagával.

Ezután a régészeti emlékek egy speciális csoportjával foglalkozik a kézikönyv, a felíratos emlékekkel. Ez a „Die Schriftzeugnisse“ című rész két tudós munkáját egyesíti, Fr. W. v. Bissing-ét, aki az ókori keleti népek, Kypros és Kréta idevágó anyagát ismerteti és A. Rehm-ét, aki a görög-római kultúrkör felíratos emlékeinek alapvető kérdéseiről számol be.

Mielőtt a két részt külön-külön ismertetnők, egy kifogást nem hallgathatunk el a fejezet beosztását illetően: nem látjuk jogosultságát, miért kapott az „Epigraphische Technik“ c. cikk a második rész elején helyet? Hiszen az, ami ennek a cikknek a központi gondolatát képezi (hogyan kell lemosni, olvashatóvá tenni a felíratot, mire kell ügyelni a másolat, levonat készítésénél, stb.), minden épen úgy vonatkozik a Kelet, Kypros és Kréta megfelelő emlékeire, mint a görög-római kultúrkörbe tartozókra.

Az első rész megfelel feladatának. Szakszerűen ismerteti az egyiptomi írásrendszer, az ékírás, a minosi írásfajták, a kyprosi szótagírás, a hethita képirás, a phoinik, az arám és a helőlük származó írások, továbbá a régi Sinai-félsziget írásának kifejlődését s idők folyamán beállott változásait. Aztán az írásos emlékek anyagát, az íróeszközöket, a „könyv“ ősfarmait tárgyalja. Ezt követi egy (archaeológiai kézikönyv méreteihez képest aránytalanul rövid) fejezet arról, mint értékesít-

tők a felíratok az egyes emlékek meghatározásánál. Végre lezárja Bissing fejtegetéseit annak ismertetése, hogyan használták fel az ókori Kelet különféle kultúrterületein a felíratot művészi hatások elérésére.

A. Rehm a görög-római világ felíratait tárgyaló értekezése, rövid bevezetés után, a már említett „Epigraphische Technik“ című fejezettel indul. Azután egy „Entstehung und Frühentwicklung der Schriften des griechisch-italienischen Kreises“ című fejezet következik. Ennek keretein belül foglalkozik azzal a problémával, vajjon a Görögország területén, még a szoros értelemben vett görög írást megelőzően elterjedt írásfajtákat (a minosi és kyprosi írást) használhatták-e görögnyelvű szövegek rögzítésére. Ezután rátér arra, mint született meg a phoinik írásból a görög. Részletesen foglalkozik azzal, hogy milyen időpontja kell tenni a görög ABC kialakulását. Utána a görög írás különböző területeken vett, különböző továbbfejlődéséről olvasunk.

A tulajdonképeni római betűsor kialakulásáról szóló részt egy kisebb fejezet előzi meg, amely az etruszk írásról szól. Végre az eddig tárgyalt írásrendszerek távolabbi elterjedésével foglalkozik a szerző.

Általában Rehmnek eddig ismertetett fejtegetéseiről azt kell megállapítanunk, hogy azok nem egy helyt át lépik ugyan az archaeológia és philológia közti határt, ami azonban ilyen problémáknál, mint az írás kialakulásának kérdése, alig volna elkerülhető, legfeljebb a tudományos alaposág rovasára.

Azután a felíratos emlékek anyagának s elrendezésének kérdése kerül tárgyalásra. Végre az archaeológiai szem-

pontból különleges fontossággal bíró feliratok kérdése zárja be a munkát.

Ennyi az, amit a Handbuch der Archäologie első füzeté nyújt. Illetve még valamivel több, mert az itt ismertetett szakszerű értekezéseket bőséges bibliográfia egészíti ki, ami módot ad arra, hogy a kutató — ha kézikönyv keretein túlmenően is érdeklődik egyik vagy másik probléma iránt — nagyobb fáradság nélkül hozzájusson a szükséges tudományos munkákhoz.

Szádeczky-Kardoss Samu.

Walter Görlitz: *Hannibal.* Verlag von Quelle et Meyer in Leipzig. 265 lap. RM 4.80.

Az ókor egyik legnagyobb hadvezérének tragédiáját állítja be a szerző, talán kissé céltalosan is olyan keretbe, amely minden hadvezéri lángészen győzedelmeskedni képes népi gondolat, népi erő diadalát állítja elének. Elismeri Hannibal igazán kivételes hadvezéri, politikai tehetségét, de a pun nép számára egyetlen mentőszava sincs, s a pun háborúnak Karthagóra szomorú végét egyedül a karthagói vezetőréteg kalmár szellemének tulajdonítja.

Mert Hannibal küzdelme ott bukott el, amikor a canae-i győzelem után, az anyaország; főként az anyagi áldozatoktól való visszariadás miatt, nem adta meg Hannibálnak az annyira szükséges támogatást. De szerepet játszott itt a vezetőrétegnek a győztesen visszatérő Hannibáltól való féelme is, akiről az a hír járta, hogy nagyszabású és az eddigi társadalmi viszonyokat gyökeresen átforgató szociális reformokra készül.

Ezzel szemben Róma, felismerve a helyzet döntő fontosságát, félretevez

minden pártpolitikai meggondolást. A csatavesztésben hibás, demokratapárti consult, egyetlen gúnyolódó szó nélkül fogadja. A veszély pillanatában Róma minden társadalmi rétege felül tud emelkedni a pártérdekeken, anyagi áldozatot hoz, szinte erején felül, s ezzel nemcsak megmenti Rómát, hanem maga alá gyűri, a város fennállása óta legveszélyesebb ellenfelét.

Dr. Párducz Mihály.

Walter Görlitz: *Marc Aurel.* Verlag von Quelle et Meyer, Leipzig. 221 lap.

Az Antoninusokra vonatkozó modern irodalom mellett, egykorú források, felíratos emlékek és érmek adatai alapján állítja elének a szerző, Marcus Aurelius egyéniségét, családi életét, baráti körét, uralkodásának fontosabb mozzanatait.

Talán legkevésbé sikerült a császár egyéniségének a megrajzolása. Az a módszer, amely a császár önéletrajza egyes jellemzőbb részeinek közlésével az olvasóra bízva a szintetikus kép megalkotását, azt a benyomást teszi reánk, hogy a szerző az egyéniség megrajzolására erőit kevésnek érezte. Ismételtelen hangsúlyozza ugyan, hogy a stoikus filozófiát valló császár, az emelkedett lelkületű, regyelmezett férfi mintaképe, akit szigorú kötelességérzete vitt és tartott meg a világbirodalom trónusán. De ezen túl csak eléggé széteső mozaikképét kapjuk annak az egyéniségnek, aki a világbirodalmat egyik legnagyobb válságán segítette át azzal, hogy egyéni életet szinte nem is élve, minden tehetségével a reábizott örökséget övta.

Családi élete szerencsétlen. A könyvemű császárnő, ifj. Faustina, nem tud és nem is akar császári férjéhez hangolódni, feslett életmódjával a császárt neveltségessé tette. És ami a bi-